

НАДАННЯ ПЕРШОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

PROVIDING FIRST PSYCHOLOGICAL AID BY POLICE OFFICERS IN THE CONTEXT OF MILITARY AGGRESSION

У статті розкрито принципи, основну мету та завдання, а також важливість надання першої психологічної допомоги працівниками поліції в умовах військової агресії. Адже за сучасних умов поліцейським важливо вміти швидко мобілізувати свої власні ресурси, розвивати психологічну стійкість, аби бути максимально ефективним під час екстремальних, кризових ситуацій та ефективно надавати першу психологічну допомогу для постраждалих. Метою статті стало узагальнити принципи, завдання та важливість надання першої психологічної допомоги працівниками поліції в умовах військової агресії. У роботі наведено визначення базових понять, серед яких кризова подія, кризова реакція, кризовий стан, кризова ситуація, перша психологічна допомога. Виділено фактори, від яких залежить реакція людини на кризову подію. Визначено місце першої психологічної допомоги у межах кризової ситуації. Наведено підходи до трактування першої психологічної допомоги. Запропоновано своє бачення даного виду допомоги. Визначено, які види робіт не належать до першої психологічної допомоги. Виділено засадничі принципи надання першої психологічної допомоги, її основну мету та завдання. Звернуто увагу на важливості навчання працівників Національної поліції України надання першої психологічної допомоги. Розглянуто сутність моделей надання першої психологічної допомоги WHO-PFA, NCTSN-PFA, RAPID-PFA та розвитку яких навичок вони вимагають, аби надавати першу психологічну допомогу згідно них. Виділено позитивні ефекти для працівників поліції після навчання з надання першої психологічної допомоги та розвитку відповідних навичок. Виявлено, що на державному рівні до цього часу відсутні положення щодо необхідності навчання працівників поліції навичкам надання першої психологічної допомоги. Практична цінність роботи полягає в тому, що напрацьовані положення можуть стати основою для розробки єдиної системи навчання наданням першої психологічної допомоги працівниками Національної поліції України.

Ключові слова: кризова подія, кризова

реакція, кризовий стан, гострий стресовий стан, перша психологічна допомога, працівник поліції.

The article reveals the principles, main purpose and tasks, as well as the importance of providing first psychological aid by police officers in the context of military aggression. In today's environment, it is important for police officers to be able to quickly mobilize their own resources, develop psychological resilience in order to be as effective as possible in extreme, crisis situations and effectively provide first aid to victims. The purpose of the article is to summarize the principles, tasks and importance of providing first psychological aid by police officers in the context of military aggression. The article provides definitions of basic concepts, including crisis event, crisis response, crisis condition, crisis situation, and first psychological aid. The factors that determine a person's reaction to a crisis event are highlighted. The place of first psychological aid within a crisis situation is determined. Approaches to the interpretation of first psychological aid are presented. The author offers his own vision of this type of assistance. It is determined which types of work do not belong to the first psychological aid. The basic principles of first psychological aid, its main purpose and objectives are highlighted. Attention is drawn to the importance of training the employees of the National Police of Ukraine in the provision of first psychological aid. The essence of the WHO-PFA, NCTSN-PFA, RAPID-PFA models of first psychological aid and the development of skills required to provide first psychological aid in accordance with them are considered. The positive effects for police officers after training in first aid and the development of relevant skills are highlighted. It was found that there are still no provisions at the state level regarding the need to train police officers in first aid skills. The practical value of the work lies in the fact that the developed provisions can become the basis for the development of a unified system of training in first psychological aid for employees of the National Police of Ukraine.

Key words: crisis event, crisis response, crisis condition, acute stressful condition, first psychological aid, police officer.

УДК 364.62-057.36"364"

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.62.45>

Сняtkова Т.М.

доктор філософії,

викладач кафедри юридичної психології
Національна академія внутрішніх справ

Вступ. Кризовою називають ситуацію, коли людина стикається із перешкодами у реалізації важливих життєвих цілей і не може впоратися з цією ситуацією за допомогою звичних засобів [1]. Для працівників Національної поліції України (НПУ) такими цілями є виконання своїх службових обов'язків, які внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації суттєво ускладнилися. Так, в умовах сьогодення поліцейські змушені займатися евакуацією населення, чергуванням на блокпостах, відловлюванням диверсійних груп, фіксуванням наслідків повітряних атак та скоєних зло-

чинів з боку агресорів, розбором завалів, слідкуванням за правопорядком на деокупованих територіях, брати участь в ексгумації тіл загиблих під час бойових дій і тимчасової окупації тощо.

Нові виклики вимагають мобілізації відповідних ресурсів, підготовки до нових випробувань, розвитку психологічної стійкості. Однак, на це потрібен час, якого на початку повномасштабної війни не було, і багатьом працівникам НПУ доводилося собі та іншим в тих екстремальних, ризиконебезпечних, психотравмуючих ситуа-

ціях, в яких вони працювали. Неготовність до таких випробувань стало однією із причин розвитку посттравматичного стресового розладу, відсутності мотивації, втрати працездатності, емоційного вигорання та, як наслідок, відмови від служби. У дослідженнях іноземних фахівців наводяться статистичні дані, згідно яких частота посттравматичного стресового розладу, пов'язаного з виконанням службових обов'язків (ПТСР), серед поліцейських коливається від 7% до 19% [16].

Тому важливим завданням постає напрацювання засадничих основ, системи навчання та алгоритму надання першої психологічної допомоги працівниками поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Варто відзначити, що наукових розвідок, присвячених наданню першої психологічної допомоги, досить мало. Хоча від початку повномасштабної війни все більша увага науковців прикута до цієї проблематики. Основою для аналізу стали праці як українських науковців, зокрема, А. Боднар, С. Гальцової, А. Гірник, Н. Довгань, Я. Каплуненко, Н. Мілорадової, О. Моргунова, Н. Оніщенко, О. Федоренко та інших, так і напрацювання міжнародних організацій, в тому числі Міжнародної організації з охорони здоров'я (WHO), Міжвідомчого постійного комітету Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (IASC), Агентства ООН у справах біженців (UNHCR), Товариства Червоного Хреста, Ізраїльської коаліції травми (ITC) тощо.

Мета статті – узагальнити принципи та важливість надання першої психологічної допомоги працівниками поліції в умовах військової агресії.

Виклад основного матеріалу. Кризова подія – це подія, що виходить за межі звичайного людського досвіду, руйнує звичні стереотипи поведінки і спричиняє перебудову структури особистості [2].

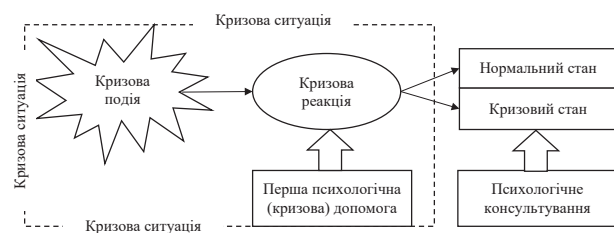
Кризова подія викликає у людини кризову реакцію – тимчасову втрату психологічної рівноваги. Варто відзначити, що те, як реагує людина на кризову подію та які наслідки вона спричинює, залежить від багатьох факторів, зокрема:

- форми, тривалості та тяжкості кризової події;
- попереднього досвіду переживання кризових подій;
- загального стану фізичного та психологічного здоров'я;
- віку, культури, традицій;
- базових переконань особистості;
- стану та якості міжособистісних відносин;
- наявності цілей та сенсу життя;
- своєчасності надання психологічної допомоги тощо.

Як правило, у науковому обігу виділяють 3 найпоширеніші реакції на кризову подію:

бий, біжи та замри. Особи, які можуть потребувати першої психологічної допомоги, можуть бути дезорієнтовані, розгублені, несамовиті або збуджені, надзвичайно замкнуті, апатичні або «закриті», надзвичайно дратівливі або злі, надмірно стурбовані тощо.

Кризова реакція є нормальним явищем, однак, якщо не надати вчасно першу психологічну допомогу, то вона може призвести до кризового стану – психічний стан людини, яка раптово зазнала суб'єктивно значимої травми (внаслідок непередбачуваної зміни життєвого ладу, внутрішньоособистої картини світу тощо) або яка знаходиться під загрозою виникнення психотравмуючої ситуації [4].

Рис. 1. Місце першої психологічної допомоги у кризовій ситуації

Джерело: побудовано автором

Відтак, аби попередити розвиток кризового стану та подальших психологічних захворювань, в тому числі ПТСР, важливо своєчасно надати постраждалому першу психологічну допомогу. І, звичайно, одними із перших, хто прибуває на місце події, є працівники поліції. Тому для них конче важливо володіти навичками надання ППД. Це дозволить не тільки покращити психічне здоров'я громадян, які постраждали внаслідок військової агресії, але й вберегти своє власне здоров'я та працездатність.

Перша психологічна допомога, згідно Sphere [12] та IASC [13], розуміється як гуманна, підтримуюча, практична відповідь або реакція на іншу людину, яка страждає або потребує підтримки. Аналогічне визначення пропонує WHO, Всесвітня організація охорони здоров'я.

Під першою психологічною допомогою розуміють сукупність заходів загальнолюдської підтримки і практичної допомоги людям, які зазнали страждання та нужденності у разі нещасного випадку, насильства чи катувань, терористичного акту, втрати близької людини чи інших трагічних подій [6].

Американська Національна мережа з питань дитячого травматичного стресу (NCTSN) визначає ППД як «втручання, засноване на фактичних даних, призначене для зменшення початкового дистресу, спричиненого травма-

тичними подіями, і сприяння коротко- та довгостроковому адаптивному функціонуванню та справляння» [18].

Перша психологічна допомога належить до ранньої психологічної підтримки. При цьому, варто наголосити, що для надання ППД не потрібно бути психологом. Так, ППД не є:

- професійним психологічним консультуванням;

- психологічним дебрифінгом, на якому людину просять відтворити кризову подію у всіх деталях;

- не є психоедукацією;
- не є психотерапією.

На цих положеннях важливо фокусувати увагу працівників поліції, аби зменшити у них бар'єри та страхи перед наданням такого виду допомоги постраждалим від військової агресії.

Відтак, помилково вважати першу психологічну допомогу втручанням. Вона є гуманною, загальнолюдською допомогою, підтримуючим та практичним підходом до осіб, які зазнали впливу кризової події [15]. Тому, можливо, доречніше буде називати її кризовою, екстремною чи первинною допомогою, яку важливо надати людині відразу після кризової події.

Підтвердженням цьому є принципи, на яких базується ППД і які були запропоновані Дж. Хопкінсом, а саме: безпека, заспокоєння, зв'язок, самоефективність і надія [10]. Можемо стверджувати, що незважаючи на те, що існують різні моделі надання першої психологічної допомоги, всі вони опираються на ці принципи та передбачають оцінку потреб, неупереджене вислуховування, заспокоєння, створення відчуття присутності, розуміння та підтримки, перенаправлення до відповідних служб.

Опираючись на наведені принципи, можемо навести основні завдання надання першої психологічної допомоги працівниками поліції:

- сприяти убезпеченню осіб, які можуть стати жертвами насильства чи дискримінації та їх захист від подальшої шкоди (тобто створити максимально безпечні умови, принцип безпеки та надії, що все скінчилося);

- заспокоїти, сприяти стабілізації емоційного стану людей у стресі (принцип заспокоєння);

- вислухати, але не примушувати говорити (принципи зв'язку, заспокоєння);

- підтримати і за можливості посилити у потерпілих почуття власної спроможності допомогти собі й іншим (принципи зв'язку, самоефективності та надії);

- сформувати в людини розуміння того, що кризова подія, свідком або учасником якої вона є, закінчилася (принцип надії);

- зорієнтуватися у потребах і проблемах осіб, надати потрібну інформацію про можливість задоволення їхніх потреб, або сприяти отриманню такої інформації із надійного джерела (принцип надії);

- перенаправити осіб до відповідних служб, котрі можуть забезпечити їм необхідну допомогу (принципи зв'язку та надії);

- надати інформацію про можливу подальшу психосоціальну підтримку, ознайомити з ресурсами громадської підтримки (принципи зв'язку та надії) [10].

Відтак, кінцевою метою надання першої психологічної допомоги є стабілізація стану людини, зменшення початкового дистресу, підвищення здатності керування кризовою реакцією, мінімізація психопатологічних факторів ризику та сприяння коротко- та середньостроковому адаптивному функціонуванню [18]. Але важливо відмітити, що досягається це не психологічними методами, а завдяки присутності поруч іншої людини, активного слухання, словесної підтримки та надання необхідної інформації щодо подальших дій. Звідси можемо зробити висновок, що перша психологічна допомога за своєю суттю не є психологічною, а радше важливою практичною підтримкою однією людиною іншої і для цього достатньо пройти відповідну підготовку.

Варто відзначити, що програм, за якими навчають надавати першу психологічну допомогу, досить багато. Однак, найпоширенішими та найвпливовішими є такі три: WHO-PFA, NCTSN-PFA, RAPID-PFA. Останню з них розробив згадуваний вище Дж. Хопкінс. Вона включає такі аспекти та відповідні для їх виконання навички:

R – встановлення стосунків та рефлексивне слухання (Rapport and Reflective listening). Для цього важливо розвинути навички активного слухання, емпатійності, підтримки без слів, виховати повагу, гідність до кожної людини, аби уникати упередженості та пам'ятати про унікальність страждання кожної людини. Поліцейським важливо навчитися говорити чітко, коротко і впевнено («Я поруч», «Я з Вами», «Я Вас підтримую», «Я можу Вам допомогти», «Я зроблю все, що в моїх силах»), аби продемонструвати постраждалому, що він у безпеці, навіть якщо вона умовна. Важливо працівнику, який надає першу психологічну допомогу, самому бути у стані спокою, наскільки це можливо.

A – оцінювання потреб (Assessment of needs). Розвивати здатність швидко, майже одразу, визначити, хто страждає на гострий стрес, а хто – ні, аби розуміти, кому першочергово потрібно надати допомогу. Тут важливо надати для ознайомлення поліцейських різні протоколи, зокрема, доцільним виглядає застосування протоколу TRIM (Trauma Risk Incident Management), який рекомендують ізраїльські фахівці [7]. Окрім того, важливо розвивати спостережливості і швидке реагування. Перед тим, як надавати першу психологічну допомогу, важливо зробити відповідний скринінг та аналіз ситуації й тільки після цього ініціювати контакт.

P – пріоритизація (Prioritization). Для цього важливо самому поліцейському бути у стабільному стані, аби мати змогу визначити найнагальніші завдання. Надаючи першу психологічну допомогу, працівникам поліції важливо зважати на свій стан. Лишень подбавши про свій психологічний стан, самопочуття, безпеку, доцільно надавати підтримку іншим. Адже у гострому стесовому стані постраждалих може заподіювати шкоду не тільки собі, але й бути небезпечним для оточуючих.

Іншими словами, допомагати важливо з відповідальністю перед собою в тому числі. Тому важливо розвинути навички психологічної стійкості, самопомоги у екстремальних умовах. Окрім того, на місці події, яка спричинила кризову ситуацію, для поліцейських важливо залишатися у межах своєї компетенції та визначеної ролі.

I – інтервенція (Intervention). Для поліцейських важливо знати техніки стабілізації стану не тільки свого, але й інших. Тому під час навчання важливо оволодіти відповідними методами швидкої психологічної допомоги, наприклад, дихальні вправи (дихання за квадратом, дихання змії, «свічка і торт», когерентне дихання, альтернативне дихання, різні види дихання з рахуванням), м'язова релаксація (наприклад, прогресивна м'язова релаксація за Джекобсоном, модифікація для ізраїльської армії, «промінь світла» тощо).

D – диспозиція (Disposition). Тут важливо надати інформацію для поліцейських щодо інших служб, організацій, куди за потреби важливо направити постраждалих [11].

Модель NCTSN-PFA більш розлога та включає 8 компонентів:

1. Контакт і взаємодія. Відповідати на контакти, ініційовані постраждалими, або ініціювати контакти в ненав'язливий, співчутливий і корисний спосіб.

2. Безпека та комфорт. Підвищити безпосередню та постійну безпеку, а також забезпечити фізичний та емоційний комфорт.

3. Стабілізація (за потреби). Заспокоїти та зорієнтувати емоційно перевантажених або дезорієнтованих постраждалих.

4. Збір інформації: Поточні потреби та проблеми. Визначити нагальні потреби та проблеми, зібрати додаткову інформацію та адаптувати заходи першої психологічної допомоги.

5. Практична допомога. Надати практичну допомогу постраждалим від насильства у вирішенні нагальних потреб і проблем.

6. Зв'язок із соціальними службами. Допомогти встановити короткі або постійні контакти з основними особами, які надають підтримку, та іншими джерелами підтримки, зокрема членами сім'ї, друзями та громадськими ресурсами, що надають допомогу.

7. Інформація про подолання стресу. Надати інформацію про реакції на стрес і способи

подолання, щоб зменшити дистрес та сприяти адаптивному функціонуванню.

8. Зв'язок зі службами, що співпрацюють з постраждалими. Налагодити зв'язок між постраждалими та доступними службами, які можуть знадобитися в даний момент або в майбутньому [13].

Цінність її також в тому, що вона передбачає окремо вказівки щодо надання першої психологічної допомоги дітям.

WHO-PFA – модель надання першої психологічної допомоги, яка була розроблена ВООЗ. Вона, навпаки, досить лаконічна та проста і базується на таких принципах:

1. Зосереджуватися на сильних сторонах і ресурсах.

2. Розширювати можливості людей і спільнот.

3. Поважати різноманітність і культурний контекст.

4. Співпрацювати з іншими секторами.

Модель надання першої психологічної допомоги, розроблена ВООЗ, включає чотири ключові дії:

1. Дивитися (Look). Передбачає оцінку ситуації та виявлення осіб, які можуть потребувати підтримки.

2. Слухати (Listen). Передбачає активне вислуховування людей і надання їм безпечного простору, де вони можуть поділитися своїм досвідом та емоціями.

3. Налагоджувати зв'язки (Link). Це означає зв'язок людини з наявними ресурсами та системами підтримки, такими як сім'я, друзі, громадські організації та професійні служби охорони психічного здоров'я.

Цінність моделі WHO-PFA також в тому, що вона передбачає надання першої психологічної допомоги і для груп.

Звертаючись до українського досвіду з організації навчання щодо ППД, то до початку повномасштабної війни питання розвитку навичок надання першої психологічної допомоги поліцейськими на державному рівні підіймалося досить рідко. Так, у Наказі Міністерства внутрішніх справ України № 88 від 06.02.2019 року «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» [3] про цей вид допомоги взагалі не згадується. Переважна більшість напрацювань та практичного їх втілення у цій царині належить громадським організаціям за фінансування міжнародних фондів та інших країн. До прикладу, навчання навичкам першої психологічної допомоги з 2019 року організує Товариство Червоного Христа України. За 3 роки діяльності напрямку було підготовлено більше 50 кваліфікованих

інструкторів та тренерів з ППД, які у свою чергу навчали працівників поліції, ДСНС, органів місцевого самоврядування [5].

Тому для того, аби навчання працівників поліції було не стихійним, а обов'язковим та відповідало світовим стандартам, важливо в межах Міністерства внутрішніх справ України організувати навчальну групу, фахівці якої б були зобов'язані особисто проїти підготовку у міжнародних організаціях, в тому числі ВООЗ, аби мати змогу навчати поліцейських нашої держави надавати ППД. При цьому, важливо, аби програми були адаптовані до сучасних реалій та враховували передові технології. До прикладу, можна розробити відповідне програмне забезпечення, платформу для навчання, а також відповідні стимули, які спонукали б працівників поліції проходити навчання з надання першої психологічної допомоги. Також цінним було б розроблення мобільного застосунку з рекомендаціями щодо надання першої психологічної допомоги.

Ще однією проблемою, яка потребує вирішення, є відсутність єдиного банку даних про надавачів послуг в межах того чи іншого регіону та громади. Від початку повномасштабної війни в Україні було створено достатньо багато нових служб підтримки для громадян, які постраждали від російської агресії. Зокрема, це і Центри допомоги врятованим, і простори для жінок, кризові кімнати та центри, психологічні центри, мобільні групи допомоги, в тому числі психологічної, тощо. Тому доцільно розробити для кожної громади онлайн-систему зі всіма ресурсами, які можуть знадобитися для перенаправлення постраждалих.

Гостро стоїть і питання фінансування такого навчання. Для цього потрібно доносити цінність та важливість розвитку навичок надання першої психологічної допомоги.

Варто відзначити, що навчання поліцейських надання першої психологічної допомоги має стати важливою частиною їх підготовки до виконання своїх обов'язків. По-перше, це дозволить їм надавати підтримку цивільному населенню у періоди кризових подій. По-друге, вони стануть більш кваліфікованими, обізнаними та впевненими у своїй спроможності забезпечити надання ППД. По-третє, існують наукові розробки, які підтверджують важливий синергетичний ефект такого навчання [8; 9; 17]. Так, люди, які пройшли підготовку з ППД, стають психологічно стійкішими, здатними до саморегуляції, контролю та швидкого самовідновлення, коли самі є об'єктами гострої кризової ситуації [14]. Іншими словами, поліцейські таким чином будуть ставити самоефективними, здатними самостійно справлятися з важкими життєвими подіями, допомагати іншим та нести свою нележку, але дуже важливу службу.

Висновки та перспективи подальших наукових пошуків. Отже, перша психологічна допомога в умовах військової агресії є швидше необхідністю, ніж факультативом. Тому у процесі підготовки працівників Національної поліції України важливо обов'язково звертати увагу на принципи надання ППД та тренувати відповідні навички. Адже вчасно надана перша психологічна допомога зменшує психологічний дистрес, попереджає виникненню важких та тривалих кризових станів і, як наслідок, є запорукою психологічно здорової нації навіть у часи війни.

Перспективами подальших розвідок є розробка методологічних засад оцінки ефективності надання першої психологічної допомоги, а також адаптація існуючих міжнародних протоколів надання першої психологічної допомоги до українських реалій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ: Педагогічна думка, 2016. 219 с.
2. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: Методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с.
3. Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 88 «ро затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» (2019, лютий). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE33319?ap=8> (дата звернення: 29.11.2023).
4. Олексюк О.Є. Психологія кризова та травмуючих ситуацій. Теоретичний матеріал до дисципліни «Психологія кризова та травмуючих ситуацій»: навчально-методичний посібник. Миколаїв: СПД Румянцева, 2020. 420 с.
5. Перша психологічна допомога при надзвичайній ситуації. Товариство Червоного Христа України. URL: <https://redcross.org.ua/mhps/pfa/> (дата звернення: 29.11.2023).
6. Чернобровкіна В.А., Гірник А.М. Перша психологічна допомога: посіб. для тренера. Київ: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 96 с.
7. Шерман М. Матеріали онлайн курсу «Psychological first aid, self-care and mitigation of burn-out and compassion fatigue for care-providers». ©Israel Trauma Coalition, квітень, 2022. 62 с.
8. Chandra A., Kim J., Pieters H., Tang J., McCreary M., Schreiber M., Wells K. Affiliations expand Implementing psychological first-aid training for medical reserve corps volunteers. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*. 2014. № 8 (1). Pp. 95-100.
9. Dieltjens T., Moonens I., Van Praet K., De Buck E., Vandekerckhove P. A systematic literature search on psychological first aid: Lack of evidence to develop guidelines. *PLoS One*. 2014. № 9(12). Pp. 1-13.
10. Everly G., Jeffrey Jr., Lating M. The Johns Hopkins Guide to Psychological First Aid. Baltimore: JOHNS HOPKINS UNIVERSITY PRESS, 2022. 267 p.

11. Everly G., McCabe L., Semon N., Thompson C., Links J. The development of a model of psychological first aid (PFA) for non-mental health trained public health personnel: the Johns Hopkins RAPID-PFA. *Public Health Management Practice*. 2014. № 5. Pp. 24-29.
12. Humanitarian Charter and Minimum Standards in Disaster Response. Geneva: The Sphere Project, 2011. 392 p.
13. Inter-Agency Standing Committee (IASC). IASC Guidelines for mental health and psychosocial support in emergency settings. Geneva: IASC, 2007. 205 p.
14. Kılıç N., Şimşek N. The effects of psychological first aid training on disaster preparedness perception and self-efficacy. *Nurse Education Today*. 2019. № 83. Pp. 1-8.
15. Landoy B., Hechanova R., Ramos P., Kintanar N. The application and adaptation of psychological first aid: the Filipino psychologists experience after Typhoon Haiyan. *Philippine Journal of Psychology*. 2015. № 48(2). Pp. 81-104.
16. Marmar C., McCaslin S., Metzler T., Best S., Weiss D., Fagan J., Liberman A., Pole N., Otte C., Yehuda R. Predictors of posttraumatic stress in police and other first responders. *Psychobiology of posttraumatic stress disorders: A decade of progress*. 2006. 1071. Pp. 1-18.
17. Shultz J., Forbes D. Psychological First Aid. *Disaster Health*. 2014. № 2:1. Pp. 3-12.
18. Vernberg E.M., Steinberg A.M., Jacobs, A.K., Brymer M.J., Watson P.J., Osofsky J.D., Layne C.M., Pynoos R.S., & Ruzek J.I. Innovations in disaster mental health: Psychological first aid. *Professional Psychology: Research and Practice*. 2008. № 39(4). Pp. 381-388.